

СОЛӨНЖЫ

Национальн
библиотека
Төрүтүкү Атай
Э. Чалдыра

Балдардын журналы

1-2014

Э. Бадиковтын фотожуругу

Алкыштар

*Айлу-Күндү тенгерим
Ару турзын качан да.
Аржан суулу Алтайым
Амыр турзын качан да.*

*Күндү-Айлу тенгерим
Ару турзын качан да.
Кутук суулу Алтайым
Амыр турзын качан да.*

Чага байрамла - Жаңы жылла!

Кыштын соокторы сыныгып, күндөр узап баштаза, Чага байрам темдектелет. Бис бу байрамды Ай жаңырза, Төс Азиянын калыктарыла кожо темдектейдис. Бу байрамнын жаңжыгулары көп чактарга улалып келген. Чагада сан салып, мүргүүл өткүрер. Алкыш сөстөр айдып, тагылдын үстине от камызып, арчын күйдүрүп, экелген курсакла Алтайын күндүлеер. Озодо алтай улус Чагада ару, жаңы кийим кийип, кийимине жаңы топчы тагатан болгон.

Букүнде улус бой-бойына айылдажар, курсак-тамагыла күндүлежер, алкыш-бийан айдыжар. Улус бой-бойыла туштажып, «Кыштан кандый чыктыгар!» деп суражып, «Өн, өн, өнкүр чыкканыс!» деп, каруу жандырат.

Бистин Республикада Чага байрам кажы ла жыл бийик кеминде темдектелет. Республиканын Башчызынын Жарлыгыла, ол Ай жаңырган кийинде баштапкы үч эжер күндерде өткүрилип жат.

Ат жыл жакшы, жымжак жыл болор деп айдыжат. Айдарда, бистин кичинек кычыраачыларыска бек су-кадык, бийик једимдер ле «беш» темдектерге үрензин деп күүнзейдис!

Алкыштар

Айакка толо көчөлү бол!
Айылга толо жөөжөлү бол!
Чарага толо көчөлү бол,
Чакыда жорго атту бол!
Тоннын топчызы бол,
Жоннын жалчызы бол!
Эгүнинг сыныгы бол,
Элдин эпчизи бол!

Күлер Тепуков

Чага байрам

Чага, Чага, Ак-Чага
Алтап кирди Алтайга.
Јуулыжыгар јыргалга
Јангы јылды уткыырга.

Чага - сүүген байрамыс,
Чого јуулып сүүнели.
Кирип јаткан бу јылда
Эзен-амыр јүреели.

Ай-Кысчак ла Күн-Уулчак -
Чага-Таадак балдары.
Бисле кожо ойнозын,
Јангы јылды уткызын.

Алтайыска баш болзын!
Амыр-энчү ол турзын.
Бала-барка чыдазын,
Эли-јоны көптөзин.

2 февраль 2014 ј.

Агару сөс алкышту,
Албатыга быйанду.

Кожонг

Јалын јайып јелерге,
Јаш кулундар чыдазын.
Јаан бисти солыырга,
Јаш балдарыс көптөзин.

Куйругын јайып јелетен
Кулунду малыс көптөзин.
Карган бисти солуйтан
Камык балдар чыдазын.

Кеп сөстөр

Ак сагыш артып калар,
Кара сагыш кайылып калар.

Јажы јаанга уккур бол,
Јакшы сөскө керсү бол.

Сүттү бее кулунга туза,
Сүмелү уул јүрүмге туза.

Чын айдардын најылары көп,
Төгүн айдардын өштүлери көп,

Челдү эт тишке кысталар,
Чечеркек кижии сөскө кысталар.

Көп бололо, чөп болгончо,
Ас та болзо, чон болзын.

Сөөкти үйезинен омыр,
Сөсти учурлап айт.

Олимпий ойындар

Кару бистинг кычыраачыларыс! Слер ончогор билереер, быжылгы жылда бистинг ороондо, Сочи калада, телекейлик кемдү спорттын байрамы өдүп жат. Бу не байрам? Онын учуры кандый, ненинг учун телекейлик кемдү деп адалат, түүкилик жолы кандый?

Бу сурактарга карууны билерге, бис слерди солун ла жылбилү куучынга кычырып турубыс.

Олимпий ойындар- телекейлик кемдү, жаан учурлу спорт маргаандар. Ненинг учун телекейлик? Бу ойындарга башка-башка ороондордон мундар тоолу спортчылар туружат. Олор спорттын башка-башка бүдүмдериле маргыжадылар. Олордын көп сабазы бийик једимдерге јеткен, макка чыккан, ады јарлу спортчылар.

Балдар, слер билер ле болбойоор, Олимпий ойындар Кышкы ла Јайгы болот. Олор кажы ла 2 жылдын бажынан бой-бойын солойт. 1980 жылда СССР-да Јайгы олимпиада өткөн болзо, эмди Сочиде Кышкы (ак) олимпиада өдүп јат.

Баштапкы Кышкы олимпиада 1924 жылда өткүрилген. Ак олимпиаданынг спорт бүдүмдери Јайгызына көрө ас. Онын учун ак олимпиада 10 күнге, јайгы ойындар 15 күнге улалат.

Олимпий ойындар канча чактарга улай кайкамчылу ла жылбилү јол өткөн.

Олимпий ойындар канайда табылган?

Јебренненг ала улус јаантайын бой-бойыла маргыжып, кажызы ла бойынын күчин, аргазын көргүзерге амадаган. Анайып, јебрен гректер спорт маргаандар өткүрип баштаган.

Ненинг учун ойындарды Олимпий деп адайт?

Маргаандар Јебрен Грециянын Олимпия деп калазында өткүрилип башталган.

Онын учун Олимпий деп адалганы јарт. Јебрен Греция - Олимпий ойындардын төрөли.

Јебрен грек соојындарда айдылганыла болзо, бу ойындарга јангыс ла грек укту каандар, башкараачылар, геройлор туружар аргалу болгон. Ый улуска туружардан болгой, тегин көрөөчи де болуп келерге јарабас болгон. Ойындар бистинг үргүлјиктен озо 776 жылда башталган. Кажы ла 4 жылдын бажында Зевс деп кудайга учурлалып өткүрилетен болгон. Баштап тарый маргаандар бир ле күн өдүп туратан, је сонгында олор 5 күнге улалар болгон.

Спортчылар јүгүрүп, бийигине калып, копье чачып, диск мергедеп, күрежип,

атка жеккен абраларлу мантадып маргышкан. Женүчилердин ады-жолы мрамор плитага бичилетен болгон. Ол плиталар каланын төс тепсенгинде тургузылган болтыр.

Мун жылдарга өткүрилип келген ойындар жан солынганыла колбой, жасактар кубулганынан улам, 394 жылда токтодылган.

Жүк ле 19-чы чакта Олимпий ойындарды орныктырары жанынан кыймыгуны француз түүкичи, үредүчи, жондык ишчи Пьер де Кубертен деп кижги баштаган. Онын баштанкайыла 1894 жылда Телекейлик Олимпий Комитет төзөлгөн.

1896 жылдан ала Олимпий ойындар өткүрилип башталган. Жангыс ла кызаланду, жуу-согушту жылдарда ойындар өткүрилбеген.

Жылдар туркунына Олимпий ойындардын өдөр аайы, ээжилери, спортбүдүмдери жангыртылып та турза, төс амадузы—ак-чек туружып маргыжары ол ло бойы артат.

Олимпиада жанжыккан сүр-кебери, олимпий оды, маанызы, талисманы жогынан болбой жат. Айдарда, Олимпиаданын атрибуттары керегинде билип алалы!

Слер билерееер, Олимпий ойындардын эн сүрлү ле жаркынду жараш элестери — ачылтазы ла жабылтазы, женүчилерди кайралдаары.

Олимпий эмблема - бой-бойыла тудушталган беш тегелик. Олор жер-телекейдин 5 талазын темдектейт. Көк өн - Европаны, кара өн - Африканы, сары - Азияны ла жажыл өн - Австралияны.

Олимпий мааны - Олимпиаданын маанызы ак өндү бөс, чике ортозында беш тегелик. Мааны ойындардын ачылтазында көдүрилет, байрам божозо түжүрилет.

Олимпиаданын девизи - «Цитиус», «алтиус», «фортиус» латын тилден «түрген», «бийик», «күчтү» деп көчүрилет.

Олимпий от - Олимпий от керегинде слер, балдар, көпти билер болбойоор. Сочидеги олимпиаданын оды бистин республикага база келип жүрген эди. Спортчы жерлештерис факелди колдон колго берижип, калабыстын төс тепсенгинде күүдүргенин көргөн, уккан балдар бар.

Оттын эстафетазы Олимпия калада камызылып, жер-телекейди эбирип, спортчынан спортчыга, бир де өчпөй, керептү, поездтү, самолетту једер јерге једип, байрамнын башталганын керелейт.

Байрамнын көдүрингилү ачылтазында бийик једимдерге јеткен ады-јарлу спортчы факелле олимпий чашаны камызып, маргаандарда ак-чек туружарыс деп, черт берет.

Олимпий медальдар - жанжыкканы аайынча баштапкы, экинчи ле үчүнчи јерлер ал-

ган јенүчилер алтын, мөнгүн ле күлер медальдарла кайралдадат.

Сочидеги ойындардын медальдарында ак карга бүркеткен кырлар ла Кара талай көргүзилген. Анайда ок олимпиаданын сүр-кеберине салынган кулја чолулу жууркан, 5 тегелик ле эмблема јуралган. Сочиде энг көп медальдар ойнолор. Олордын текши тоозы 1300 медаль.

Кажы ла Олимпий ойында бойынын талисманы ла эмблемазы болор учурлу.

Талисман - ойындарда ачык јолдор берер, бийик једимдер, јенү экелер темдек. Олор кандый бир анычактар, чөрчөк јеринин геройлары да болот.

Сочидеги олимпиаданын талисмандарыла таныжалы!

Аргадаачы-альпинист Өлө бар (Леопард). Ол Кавказтын бийик кырларынын бирүзінде, энг бийик кайада өскөн агаштын төзінде јуртайт. Өлө бар түбекке түшкендерге болужарга, аргадаарга качан да болзо белен. Ол кырдын эдегинде турган јурттарды көчкөнөнг јангыс катап аргадаган эмес.

Ак айучак. Јаштан ала бу айучакты полярниктер чыдаткан. Олор оны чанала јыңылаарга, конекту јүгүрерине, керлинг ойноорго үреткен. Спорт чанакла јыңылаарын Айучак энг ле тынг сүүйт. Ол-ченемелдү чанакчы, бобслеист. Айучактын најылары - тюлень ле морж, оныла сүреен оморкойдылар.

Койонок. Аралдын энг омок аңгычагы. Ол агаш аразынын академиясында жангыс ла «бештерге» үренип жат. Энезинин чындык болушчызы, спортчы. Койонок кожондоорун ла бијелеерин база сүүйт.

Эмблема - Эмблемада олимпиада өткүрүп жаткан орооннын, каланын сүр-темдеги болор учурлу.

Талисманларды, эмблемаларды Олимпий Комитеттин турчылары талдап јөптөйт.

Олимпиада төзөөчилердин јетиргениле, Россиядагы олимпиаданын сүр-темдегинин төзөгөзине бөстин јүзүн өөндөроринен көктөлгөн јууркан салынган. Бөстин өөндөроринен эптештире бириктирилген јууркандый, олимпий ойындар башка-башка албатыларды, калыктарды бириктирет, нак, амыр-энчү јадарга кычырат.

Башка-башка 28 кулјалардан турган јууркан бирлик болорын керелейт. Бу сүр-темдекти көргөндө, кажы ла кижинин күүн-санаазы көдүрилер учурлу деп, төзөөчилер темдектейт.

Паралимпий ойындар

Олимпий ойындар божогон кийнинде эки неделенен Паралимпий ойындар башталат. Балдар, слер билереер бе, ол кандый ойындар? Паралимпий ойындарга кенек, аргазы ас спортчылар туружат. Бу ойындардын ээжилери, спорт бүдүмдери башка да болзо, анайда

ла ок алтын, мөнгүн, күлер медальдар ойнолот. Паралимпий ойындарда бойынын эмблемазы, талисманлары бар. Темдектезе Сочидеги паралимпий ойындардын талисманлары Карычак ла Чогычак.

Чогычак изү планетанан учуп келген. Карычак соок тош планетанан келген. Олор бистин јерде туштажып, бой-бойына болужып, айрылышпас најылар болуп калган. Спортло тазыктырынып, бийик једимдерге јеткен. Бистин планета олорго сүрекеј јараган, онын учун олор мында ла артып калган.

Паралимпий ойындар Сочиде тулаан айдын 7-19 күндеринде өдөр.

Јаан тош арена

БАЛДАРДЫН

Кыш

Кышкы күндөр кыскарып,
Кыштын соогы жет келди.
Алтай үсти бүркелип,
Ак тоныла жабынды.
Кыш келгени бу дежет!
Ак койондор мантажат.
Орык жолун жолдойло,
Ортолыкка кечкилейт.
Жалтыраган чоктордый,
Жылдыстар мызылдайт!
Жартык айы жарытса,
Жердин үсти суркурайт!

*Алина Табулгина, 3-чи класс,
Чибилү журт*

Ялбачев Айсудур, Көкөрү журт, 4 класс

*Аксантаева Ай-Санаа, 2 класс,
Мөндүр-Соккон журт*

Менин жаанам

Жаанам менин жаан жашту кижиси. Ого 85 жаш толор. Бош ой болзо ло, мен жаанамга болужарга мендейдим. Суу экелип, ай-ак-казанын жунуп берем. Жаанам меге азыгы жүрүминен жылбилү учуралдар куучындаза, мен соныркап угадым. Анчада ла соождар, чөрчөктөр куучындаза жакшы. Жаанамнын жажы жаан да болзо, ол омок-седен базып жүрет. «Үрен, балам! Үредүлү болзон, жүрерге женил болор» - деп, улайын жакыйт.

Аина К., 4 класс

ЧҮМ ДЕМЕЛДЕРИ

Кныева Настянын журугу, Мооты-Оозы журт

Кычыарын сүүйдим

Мен бичиктер кычыарын сүрекей сүүйдим. Ада-энем меге бичиктерди жаантайын алат. Анчада ла чөрчөктөр кычыары жарап жат. Алтай албатынын чөрчөктөрүн жылбиркеп кычырадым. Мен чөрчөктөрдөн көпти билип аладым. Өскө калыктардын чөрчөктөри база солун. Калганчы кычырган чөрчөктөрдөн эн ле тын жараганы - дунган албатынын «Ак бар» деп чөрчөги. Каткымчылу да, кунук-чылду да туштар бар. Кычыарга сүрекей жылбилү.

Надя Т., 4 класс, Горно-Алтайск

Папашева Камила, 4 класс,
Мөндүр-Соккон журт

«Өлөн ижинде». Арамзина Илона

Паслей Самыкка -75 жаш

Паслей (Василий) Тордоевич Самыков 1938 жылда, январ айдын 26-чы күнинде Каспа журтта чыккан. Паслей Тордоевичтин ада-энези колхозто иштеген. Ада-Төрөл учун Улу жуу тужында энези «Яңы јол» колхозтын председатели болгон. Энези сүрекей чыйрак, иштенкей, бичикчи кижии болгон. Адазы жууда турушкан. Паслей Тордоевичтин эске алынганыла, кичинек тужынын эн јаркынду,

санаазына јакшы кирип турган тужы — ол адазынын жуунан јанып келгени. Менен ырысту кижии јок болгон деп, ол эске алынат.

Василий Тордоевичтин билезинде көп балдар болгон.

Чүмдеп ол кичинектен ала баштаган.

Бичиичинин эске алынганыла, бир каттап бозу энезин эмип салган учун, карган энези чыбыктаган эмтир. Ол ачынала, туранын јабынтызына чыгып, тынгыда кожондой берген. Кожоннын сөстөрин ол тургуза ла чүмдеп турган. Көскө не көрүнген, ол ло керегинде кожондогон.

Национальный школдо үренген өйлөри јилбилү ле јаркынду болгон. Јарлу үредүчилердин, В. К. Плакастын, Г. В. Кондаковтын үренчиги болгон.

«Јаан класстарда үренип турала, үлгерлер чүмдеп, блокнодыма бичип туратам» деп, Паслей Тордоевич эске алат.

1964-1969 жылдарда Москвада А. М. Горькийдин адыла адалган Литературалык институтта үренген.

Үредүзин божодып, Алтайына јанып келеле, «Алтайдын Чолмоны» газетте, Алтай бичик чыгартуда иштеген.

Паслей Самык - көп тоолу бичиктердин авторы. Көчүрме иштери база ас эмес.

Василий Тордоевич 1966 жылда айыл-јурт төзөгөн. Эш-нөкөри Вера Ивановнала бежен јылга жуук журтап, эки бала азыраган, эмди олор үч баркалу.

Эжи Вера Ивановнала, уулы Эркинле кожо

Кызы Илонала

Вера Ивановнала, барказы Иринала кожо

Јалку киске ле омок чычкан

Печкенин үстінде
Бели кертейген
Јалку киске
Јалбагынан јадат.

Потпойло түбинде
Мыкынын тайанган
Боро чычканак
Омок кожондойт.

«Сагалы узун
Сары киске,
Куйругы узун
Куу киске.

Бүдүжин сенин
Јаман киске,
Буттарың сенин
Кату кискек.

Сенен бир де
Коркыбазым, киске.
Сеге бир де
Туттурбазым, киске».

Киске туруп,
Керилип алды.
Капшайлабай
Карануйга кирди.

Омок чычканак
Јоголып калды.
Андый кожондор
Угулбас болды.

Каспада јайаандык туштажуда

Балдарга учурлалган бичик

Койонок

Койон, койон, койонок,
Колы чыйрак койонок.
Кобыларды кечкенде,
Коркып билбес койонок.

Ак тонычак кийеле,
Айлана берер койонок.
Арал јерге киреле,
Айлым деер койонок.

Көзи канду бөрүге
Көрүнбейтен койонок.
Јылбындаган түлкүге
Јытатпайтан койонок.

Тодылдаган кожонду
Токшын уул койонок.
Тал терези јемиттү
Таптан уул койонок.

Корней Чуковский

Азатпай

Ак-жарыкта азатпай журтаган.
Ол кичин-ек болгон.
Көрзөөр дө, бу ла кире.

Je азатпай бойын јаан деп
бодойтон. Бажын канкайтып,
тынзынып базатан.

Азатпайда энези бар. Энези балазына сүрекей кару -
эркелеп јажыркадатан.

Энези чөйлөшкөндөр тудуп, азатпайды азырайтан.
Чөйлөшкөндөр мындый болгон.

Бир катап азатпайдын энезине Кара Киске калып келди.
Ол кискенен качып, жажынган. Кара Киске мындый бүдүштү
болгон.

Азатпай жангыскан артты. Кенетийин көрзө, чеденнин кырына жап-
жараш пөтүк чыгара калды. Мойнын мынайда чөйип алды.

Пөтүк ойинен өткүрө тыг кыйгыр-
ды: Кү-кү-рү-кү-ү!» Тыгзынып, эби-
реде ајыктады: «Мен эн бөкө, эн
күчтү эмезим бе?»

Мыны көргөн азатпай сүүнип,
оморкоды. Ол мойнын пөтүкке
түнгейлежип, мынайда чөйди.

Азатпай бастыра күчин
јууп «Пү-пү-пү-пү» деп
сыйкылдады. Мен де
күчтү, мен де баатыр!»
Бүүрилип, кичинек
көөлмөккө бот мынайда
ла јыгылды.

Көөлмөктө бака отурган. Азатпайды көрүп, ол анаар ла каткырды: «Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Пөтүктий болорго, сеге арай ла эрте». Ол бака мындый болгон.

Кайдан да азатпайдын энези мантап келди. Ол балазына килеп, оны койнына сугуп эркелетти. Бот, мынайда:

Күлөр Тепуков көчүргөн.

Журуктары В. Поповтын

БУДЫГАР

Аргадаачы-альпинист Өлө бар спорттын конекту жүгүрөр маргаандарында база туружат. Айдарда, ол жаңыс ла бийик једимдер көргүзөр керек эмес, анайда ок онын тышбүдүми, сүр-кебери база јараш, өндү болор учурлу.

Кееркемжилү адычак

Кару балдар, мындый адычакты слер бойоордын колорло көктөп, кееркедер аргагар бар.

Адычакты жука кийистен эмезе калын бөстөн көктөөргө жараар.

Берилген үлекерди бөскө көчүрүп, кажы ла детальды экиден кезип белетегер.

Детальдарды жаба тудуп, тыш жанынан, кырынан көктөп баштагар. Адычактын ичине вата эмезе јымжак бөс тыктап салыгар.

Өскө өндү учуктан куйрук эдип көктөгөр, жалын журукта көргүзилген аайынча эдигер.

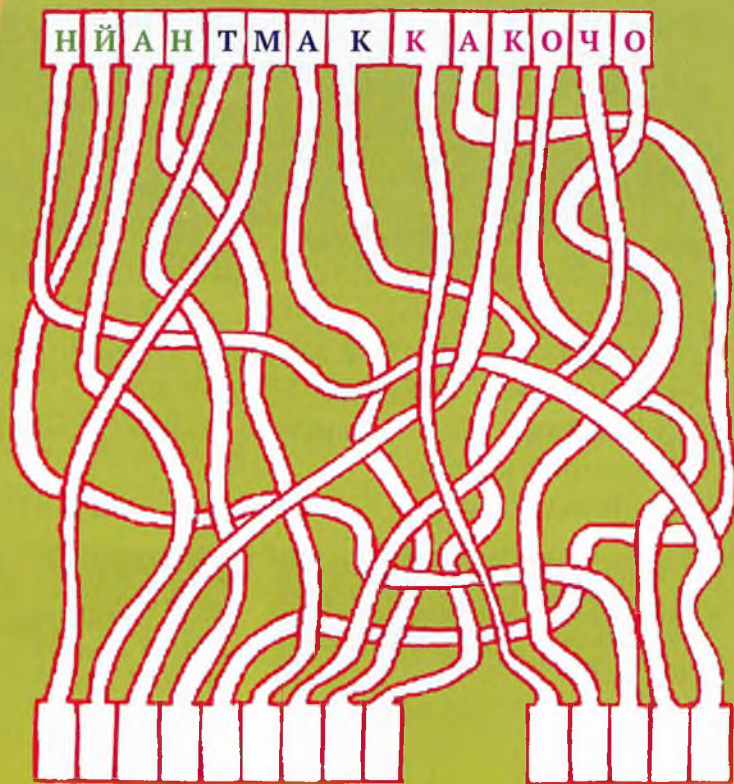
Адычакка ээр ле кулактар көктөп, өндү учуктан үйген эдип беригер.

Мындый жараш адычакты сыйлаарга да жараар.

Оуындарды Оуноулы

Карандаш тузаланбай, жүк
ле көзинге чийүүлөр
барып, чачылып калган
сөскөлбуну кычыр.

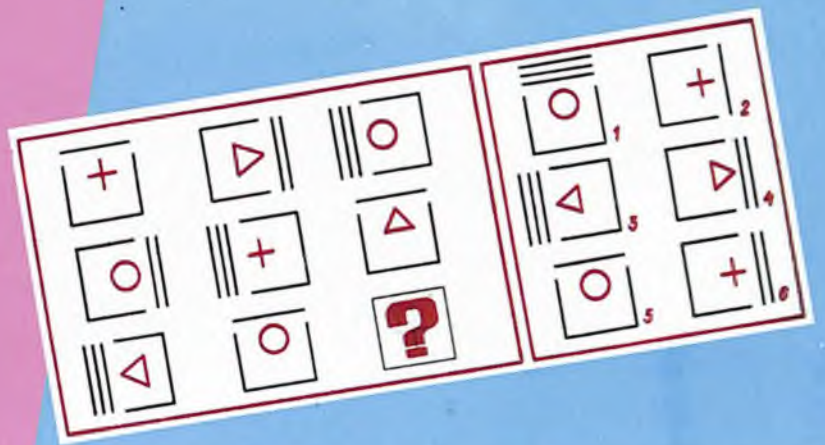

Лабиринттин бажынан
ала учына жетире чын
жолды табып, өдүп
болорун ба!

Булгалышкан журуктардан журанарга
керектү эдимдерди тап.

Тоолорло темдектелген алты фигуранын керектүзүн талдайла, сурак темдектин ордына тургузып сал.

Журуктардын башкаларын тап.

СОЛОҢЫ

Журнал для детей
Издается с 1990 г.

Журнал зарегистрирован в Сибирском
окружном межрегиональном
территориальном управлении.
Свидетельство ПИ 12-1167
от 15 апреля 2002г.

Учредители Правительство Республики
Алтай и АУ РА «Редакция газеты
«Алтайдын Чолмоны»

Главный редактор Туденева Т. Н.

Редакторы Тепуков К. Е.

Кудачина А. А.

Художественный редактор

Барсукова Ч. Н.

Формат 84x1081/8. Бумага офсетная.

Печать офсетная. Тираж 1000 экз.

Заказ № 1121

Подписано в печать 10. 02. 2014.

Адрес 649000г. Горно-Алтайск,

ул. Чорос-Гуркина, 38

Отпечатано в ОАО

«Горно-Алтайская типография»

